

Др Ибро Скендеровић¹
Др Бећир Калач²
Др Суад Бећировић³
Универзитет у Новом Пазару, Нови Пазар

ПРЕГЛЕДНИ РАД
Рај је примљен 12.03.2014.
Рај је одобрен 17.04.2014.

ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ СВИЈЕСТИ

Апстракт

Познавање еколошких законитости, процеса и појава у природи обогаћује човјека да сагледа природу у цијелини. Уређујући је према својим потребама он не смије да доведе до прекида процеса у њој, нити да поремети функционалну равнотежу која постоји између живих бића и њихове животне средине. То се може избјећи само ако се добро познају еколошке законитости и ако се понашају људи у складу с њима. Дакле, еколошка свијест представља образац живота, који поштује и усклађује са природним законима кружење материје, трошење енергије и обнављање живота, при чему подстиче да се од природе узима само онолико колико је потребно за обезбјеђивање основних људских потреба. Еколошка етика зато представља еколошки однос човјека према животној средини, који се односи на моралан однос између људског/техносфере и природног/биосфере. Преображај духа савремене сфере рада, као и нови однос према животној средини постаје императив. Концепција одрживог развоја нуди могућност хармоничног развоја.

Кључне ријечи: *животна средина, еколошка законитост, еколошка свијест, одрживи развој, еколошка етика.*

ЈЕЛ Класификација: Q5, Q50, Q57

ENVIRONMENTAL PROTECTION AND THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS

Abstract

Knowledge of environmental laws, processes and phenomena in the nature enriches human to perceive it bodily. Arranging it to his needs he mustn't disrupt the process or disarrange the functional balance that exists between human beings and their environment. It can be avoided if ones are familiar to the ecological

¹ ibro.skenderovic@os-mpecanin.edu.me

² b.kalac@uninp.edu.rs

³ s.becirovic@uninp.edu.rs

legality and if people act in accordance with them. So, the consciousness of ecology impersonates a life form, which respects and harmonizes it with the physical laws of matter orbiting, energy expenditure or life regeneration, whereby it urges to take just the basic human needs necessities. That's why the environmental ethics represents a man ecological relationship to the environment, which refers to the moral relationship between human (techno sphere) and natural (biosphere). A new environment attitude, as well as the transformation of the spirit of modern working world is becoming imperative. A sustainable development concept offers the possibility of harmonious development.

Keywords: *environment, environmental legitimacy, environmental awareness, sustainable development, environmental ethics.*

Увод

Еколошки проблеми нијесу случајни проблеми, већ проблеми будућности који су данас постали очигледни и јавни. Може се рећи да је еколошка свијест средином осамдесетих једина од ријетко охрабрујућих нових појава у друштвеној свијести нашим просторима. Еколошки покрети раде на стварању еколошке свијести, а то значи на самосвијести људи и условима њиховог опстанка.

Можемо да закључимо, да иако брига о животној средини човјека има своје коријене у далекој прошлости, ипак је еколошко образовање појава савременог друштва. Допринос унапређењу квалитета животне средине људи може се постићи само подизањем њихове еколошке свијести и то у свим аспектима - образовном, вредносном, социјалном, политичком, субјективном.

Упозорења научника о нарушавању еколошке равнотеже и опасностима за опстанак људске врсте, допринијела су да крајем шездесетих еколошко образовање, образовање у свијету постане предмет интересовања и бројних истраживања које обављају међународне организације и универзитети. Те активности су допринијеле порасту човјековог сензибилитета за еколошку кризу и упозоравају на чињеницу да човјек и његов живот зависе од природе и њених сопствених закона, а не од оних које човјек намеће. Од тада, у човјекову свијест све дубље продире сазнање о потреби ослобађања од заблуде да је човјек побиједио природу, те да процесе индустријализације и урбанизације треба ставити под критичну еколошку лупу како би се сагледале границе у којима је могућа саморепродукција природе као оквир живота људи, биљног и животињског свијета.

Овај циљ може се постићи ако се изврши трансформација екологије од природно - научне дисциплине у дисциплину којом ће се превазићи раскорак између природних и друштвених наука. У таквој једној дисциплини важно мјесто имају садржаји који на различите начине (као предмет, принцип, начело) могу бити презентовани у оквирима школе али и других чинилаца које у васпитном погледу дјелују на развој еколошке свијести.

Заштита животне средине као услов опстанка

Човјек до сада није био у стању да створи један идеалан систем цивилизације и да избјегне кризна стања тог система. Приступи рјешавању овог проблема се разликују у науци. Опстанак људских заједница је у прошлости веома често био угрожен природним катастрофама, епидемијама, ратовима, оскудицом хране и другим утицајима који су, међутим, увијек били просторно ограничени. За разлику од егзистенцијалних криза прошлости, кризе данашњице не потичу од природних непогода које су просторно ограничене, већ од глобалног несклада у идејно-материјалном смислу читаве индустријске цивилизације.

Већ више деценија загађеност и заштита животне средине представљају веома значајан проблем човјечанства, без обзира на тренутни степен развоја друштва и производних снага у појединим дјеловима наше планете. Науци се намећу постојећи проблеми с наглашеном актуелношћу и акутношћу, те све јасније долази до закључка да здраве животне средине нема превише, да су бројни елементи у њој угрожени, да је степен саморегулације неких објеката незнатан и да једном поремећени еколошки односи готово ничим и никада не могу бити доведени у првобитно стање. Без обзира на значајне регионалне разлике у степену угрожености животне средине, посебно њене природне компоненте, планови, програми и акције њене заштите и унапређења су глобални проблем. О стању животне средине савремено друштво мора брже и боље схватити упозорење научника и стручњака, тј. чињенице да слободне, изворне и незагађене животне средине има све мање, а угрожене, деградирани и девастирани све више. Друга се шири на рачун прве брже него што се многим чини, брже него што је наука са краја нашег вијека то могла да утврди и прогнозира. Као последица човекове радне дјелатности настаје нарушавање еколошке равнотеже, којом човек „присваја“ природу, и ствара производе. При томе не долази само до поремећаја еколошке равнотеже и екосистема, већ и до угрожавања интегритета човјека и његовог опстанка.

Заштита и унапређење човјекове средине значајан је глобални проблем савременог друштва.⁴ Његово рјешавање иницира, између осталог и проналазак начина за рационално и комплексно коришћење природних ресурса, те начина за вођење активне демографске политике и развијење и унапређење међународне сарадње у области научних истраживања. Данас је човјечанство конфротирано са мноштвом егзистенцијалних криза, међу којима еколошка криза заузима посебно мјесто. До сада човјек није био у стању да створи један идеалан систем цивилизације и да избјегне кризна стања тог система. Еколошка свијест представља неопходну основу даљег, одрживог развоја заштите животне средине. Заједно са знањима и вјештинама обезбјеђује основу за помјерање у веће системе, шире циљеве и софистицираније разумјевање узрока, веза и последица који владају у животној средини. Нови однос према животној средини, као и преображај духа савремене сфере рада постаје императив. Концепција одрживог развоја нуди могућност хармоничног развоја.

Друштво се у овом, XXI вијеку, суочава са следећим глобалним проблемима:

- глобалним промјенама климе,
- загађењима и деградациом ваздуха, воде, земљишта,

⁴ Миловановић, Ј., Животна средина и биодиверзитет, Београд, 2012., стр., 147.

- огромним бројем становника – преко 7 милијарди са прогнозом удвостручавања до 2050.године,
- оштећењем биосфере и њеним екосистемима,
- уништеним врстама биљног и животињског свијета и даљим угрожавањем биодиверзитета,
- великим количинама отпада у сва три агрегатна стања,
- исцрпљивањем и умањеним количинама многих извора минералних и енергетских сировина,
- оштећењима људског здравља и угрожавањима живота и сл.

Потрошачко друштво има идеје да производе што је јефтиније и што више, без обзира на примјењене технологије, односно штетне последице које оне имају на животну средину и које доводе до већег загађивања. Са оваквим идејама и оваквим приступ намеће развој еколошке свијести у свијетлу концепције заштите животне средине, чији су циљеви рационално трошење природних добара, налазишта и увођење мјера заштите, што у крајњој линији само привидно поскупљују и ограничавају производњу, односно доводи до умањења профита. Интегралних системских студија за сада нема који би разјаснили праве димензије ових проблема као и реалне могућности њиховог рјешења.

Животна средина – циљеви проучавања

У зависности од размјера и циљева истраживања, могуће је посматрати животну средину појединог човјека (нпр. кабине космонаута), породице (нпр. стан, кућа са припадајућим плацем), групе људи (нпр. становништво урбаног кварта), цјелокупног човјечанства. Животна средина се разматра често као систем узајамно повезаних система: природна средина, социјална средина, стамбена средина, културна средина, информативна средина. Животна средина као област истраживања на почетку XXI вијека, привлачи пажњу научника и практичара различитих струка. Они често до детаља истражују различите просторне подсистеме животне средине, које одсликавају и конкретизују размјере и циљеве њиховог проучавања. Практична потреба да се посматрају и конкретизују размјере и циљеви њиховог проучавања:

- Односи између људи, који обухватају и степен пажње један према другом, узајамно поштовање или, обрнуто, непоштовање, интерес или равнодушност у односу на заједничку ствар и према успјесима сваког члана колектива, јединство или различитост укуса, тежњи, приоритета чине социјално-психолошку средину.
- Културну средину коју чине услови за постојање материјано-духовне сфере живота људи, која обухвата предметне резултате људске активности, националне и етничке особине формиране вјековима, као и људске снаге и способности, која се испољава кроз људску активност,
- Антропогену средину, која се посматра као природна средина са промјенама условљеним људским активностима,
- Социјално-економску средину коју чине односи међу људи (и њихових група), између њих и од њих створених материјалних и културних

- вриједности, који утичу на човјека. Она обухвата социјалне, психолошке, социолошке, демографске, културне, етничке, економске факторе,
- Квазиприродну средину као систем преуређен од стране човјека (културни), природни пејзаж које је створио човјек, укључујући и заседе парковског типа,
  - Урбану средину као комбинацију природних услова и грађевинско архитектонских форми, која ствара претпоставке за привредну и животну активност човјека и заједно са њом утичу на социјално организовање човјека,
  - Радну средину коју чине физички, хемијски и биолошки услови у производним просторијама, формирају је спољни природни и антропогени утицаји, утицаји цјелокупне индустријске зоне, саобраћаја и сл., услови на радном мјесту, услови у заједници са социјалном и психолошком средином у колективу,
  - Стамбену средину коју чине услови живота у стамбеним просторијама, комплексни, који укључује физичке, хемијске, биолошке, социјалне и психолошке факторе.⁵ Она се формира спољним утицајем, у односу на просторију (саобраћајна бука, хемијски фон и сл.), утицаја грађевинских конструкција и њихове заштитне обраде, фактора животне активности и социјалних фактора (односи у породици, између суседа, станара и сл.).
  - Средицу насељених мјеста, урбану средину, градску и сеоску, као комбинацију вјештачких створених животних услова: путеви, тротоари, куће, санитарна инфраструктура, мезоклима града и сл.

Еколошко образовање

У Стокхолму је 1972. године одржана прва конференција Уједињених Нација о животној средини и представљала је прекретницу у односу на човјечанство према животној средини. Донијета је Штокхолмска декларација која је указала на алармантно стање квалитета животне средине и истакнута нужност праћења њеног квалитета, трошења ресурса, последица загађености на људско здравље, природу, биљни и животињски свијет. Пети јун, као први дан одржавања Конференције у Штокхолму, проглашен је Свјетским даном заштите животне средине. У периоду од 1972. године до деведесетих година XX вијека појавило се већи бој теорија и покрета о заштити животне средине које нијесу прешле оквир теорије границе раста и штокхолмске декларације. Наведимо неке теорије: теорија органског раста, теорија преображаја међународног поретка, теорија постојаног стања, теорија нивоа живота, теорија постиндустријског доба, теорија децентрализације друштвеног система.

Наша заједничка будућност заснована на интрагенерацијској правди која задовољава потребе и обезбјеђује добре услове живота земљама у развоју презентовала је јавности извјештај светска комисија за животну средину 1987. године. Извјештај

⁵ Митић, М., Презентације из предмета Процена утицаја објеката и делатности на животну средину. Факултет за примењену екологију- Футура, Београд, 2009., стр., 115.

се заснивао на новој концепцији свјетске економске и еколошке политике и чији је један од најзначајних резултата, донијета “Пословна повеља за одрживи развој” која индустријским предузећима даје упутства о основним компонентама еколошког управљања. Године 1992. одрзана је Конференција у Рио де Жанеиру, на коме је по први пут указано на повезаност развоја и заштите животне средине. Овдје је свакако, важно поменути и акциони програм „Агенда 21” која даје препоруке за јачање предузећа у заштити животне средине и развојној политици, те “Уредбу Савјета Европске заједнице” број 1836/93 о добровољном учешћу индустријских предузећа у систему Европске заједнице за еколошко управљање и еколошку провјеру.

У Кјотоу 1997. године око 50 земаља потписало Оквирну конвенцију Уједињених нација о климатским промјенама, чији је циљ спрјечавање и смањивање емисије отровних гасова, прије свега угљен-диоксида, који се сматрају главним узрочницима пораста температура на Земљи, односно стварања ефекта “стаклене баште”. До сада су протокол ратификовале Аустрија, Белгија, Данска, Финска, Немачка, Грчка, Ирска, Италија, Луксембург, Шпанија, Шведска и Уједињено Краљевство Велике Британије, Северне Ирске, Норвешка, Малта, Румунија и Словачка. Један од свакако значајних корака је и тај што је протокол ратификовао и Јапан, један од великих светских загађивача .

Иако је брига о заштити природе одувјек постојала, до развоја еколошке свијести долази постављењем првих теорија о животној средини које се везују за другу половину XVIII вијека. Од тада до данас издвајамо следеће теорије о животној средини: теорија бентамиста, малтузијанства, границе раста глобалне равнотеже, органског раста, преображаја међународног поретка, постојаног стања, нивоа живота, постиндустријског доба, децентрализације друштвеног система, глобалног математичког модела (концептуалног модела) биосфере, еколошке политике, теоријске поставке еколошких димензија и многе друге. Теорија бентамиста заснивала се на тежњи за побољшањем хигијенских услова становања у радничким насељима, махом подигнута у близини индустријских погона и рударских копова. Недостатак теорије бентамиста огледао се у приступу обезбјеђивања само што ефикаснијх услова рада. Теорија малтузијанства скренула је пажњу на проблем раста људске популације. Полазила је од констатације да се људска популација брже повећавала (геометријска прогресија), од производње средстава за живот (аритиметичка прогресија). Теорија је предлагала контролу рађања посебно сиромашних класа што је изазвало бројне полемике према малтузијанствима као крајње нехуманог односа према људској популацији. Тако се као противтежа развио покрет “неомалтузијанство” штитећи права популације неразвијених и земаља у развоју.⁶ Деценија после теорије малтузијанства одликовала је појачана индустријализација и урбанизација, погоршана напретком технологије и демографским растом, који су довело до пораста потрошње енергије, природних ресурса и хране. Савлађивање природе резултирало је загађењем и деградацијом животне средине. Средина XX вијека одликује се даљим током интензивног индустријског развоја великог броја земаља у свијету, као и развоја индустријске и комуналне инфраструктуре. Тако је Р. Карсон покренула нови покрет за заштиту животне средине који је предста-

⁶ Васовић В., Биочанин Р., Одрживи развој, *Ecologica*, Начно-стручно друштво за заштиту, Нови Сад, 2006., стр., 215.

вљао апел човјечанству да смањи употребу пестицида у пољопривреди. Међутим, Р.Карсон није уочила да глобални еколошки проблеми на које су указивале теорије седамдесетих и осамдесетих година двадесетог вијека, доживјеле кулминацију у развијеним земљама свијета. Теорија границе раста глобалне равнотеже заснивала се на становишту да раст популације нужно води порасту производње и потрошње што резултира увећаном потрошњом природних ресурса, повећањем загађености и деградацији животне средине. Из тог разлога основно начело еко-образовања и васпитања треба да буде изражено у захтјеву да еколошко образовање не буде само информисање о еко-чињеницама, да знања која ученици стичу буду само на нивоу обавијештености, већ да читав живот у образовним установама буде у вези са еколошким захтјевима. Значи, захтијевају се и активности или акциони програми.⁷

Природни ресурси

Коришћење природних ресурса подразумева строго планирање и управљање постојећим резервама у смислу потреба привредног развоја. Одрживо коришћење обновљивих ресурса је обавезно и њиме се мора строго управљати и контролисати, док је за необновљиве ресурсе веома важан савремен приступ у области њиховог одрживог коришћења а углавном се сматра да је њихово одрживо коришћење немогуће.⁸ У савременој литератури опште је прихваћена класификација ресурса на људске, физичке и природне. Природни ресурси су геолошке и биолошке вриједности које се директно или индиректно могу користити или употребити а имају реалну или потенцијалну вриједност. Управљање природним ресурсима значи и прилагођавање системским мјерама и тржишним условима на нивоу државе, уважавање приоритета у вођењу инвестиционе политике, бригу о усавршавању кадрова и организацији рада, увођењу у праксу најновијих научних сазнања, примјену нових технологија и коначно, дугорочно планирање развоја тако да се поштују постулати одрживог развоја у складу са дефиницијом Брунтлендове комисије.

Ресурси су сврстани у двије категорије:

- Обновљиви ресурси: живи свијет; вода, ваздух, сунчево зрачење, енергија вјетра и енергија плиме.
- Необновљиви ресурси: геолошки ресурси (минерални ресурси - руде метала, неметала и енергетски ресурси - угаљ, нафта и гас), земљиште.

Обновљиви ресурси имају моћ регенерације, али уколико интензитет обнављања не превазилази темпо коришћења, употреба ових ресурса може бити временски ограничена. Необновљиви ресурси формиран су у давној геолошкој прошлости и за њихово стварање били су петрбни милиони година. Наравно, код ове врсте ресурса прије се може говорити о најрационалној експлоатисању него о одрживом коришћењу.

⁷ Скендеровић, И., Калач, Б., Елфић, Е., & Тутић, А., Улога еколошког образовања у заштити и унапређењу животне околине. *Економика*, Ниш, 2013., 59(3), стр., 42.

⁸ Митић, М., Презентације из предмета Процена утицаја објеката и делатности на животну средину. Факултет за примењену екологију- Футура, Београд, 2009., стр., 138.

У процјењивању резерви природних ресурса основни концепти су:

1. Доказане резерве која обухватају лежишта која су већ откривена и која се експлоатишу,
2. Условне резерве су лежишта која су већ откривена али њихова експлоатација није економична,
3. Хипотетичке резерве су оне за које се може претпоставити да ће у будућности бити пронађене у подручјима која су данас само дјелимично испитана и активирана,
4. Спекулативне резерве се налазе у досад још неистраженим областима а за које постоји претпоставка да имају повољне геолошке услове.

Квалитет процијењених доказаних резерви зависи од већег броја фактора:

1. Тражња за ресурсима,
2. Трошкови производње и прераде,
3. Економски фактори,
4. Распожива техника и технологија,
5. Цијена ресурса и производа који се из њих добијају,
6. Политички фактори.

На Самиту о Земљи у Рио де Жанеиру 1992. године свјетски лидери су усвојили препоруке Брунтлендове комисије, а један од резултата самита била је Агенда 21 којом се дају препоруке за одрживо управљање земљишним, водним и шумским ресурсима. Прије нешто више од десет година, Светска комисија за животну средину и развој познатија као Брунтлендова комисија објавила је извештај “Наша заједничка будућност” којим се указује на опасност, по човјека и планету, од политике економског раста без узимања у обзир могућности регенерације Земље. Ова комисија дефинише одрживи развој као “Развој којим се испуњавају потребе садашњости, без ускраћивања могућности будућим генерацијама да задовоље своје потребе”.

На Самиту о Земљи у Рио де Жанеиру 1992. године свјетски лидери су усвојили препоруке Брунтлендове комисије, а један од резултата самита била је Агенда 21 којом се дају организацији рада, увођењу у праксу најновијих научних сазнања, примјену нових технологија и коначно, дугорочно планирање развоја тако да се поштују постулати одрживог развоја. Планирање представља један од најзначајнијих и најсвеобухватнијих по спектру проблема које треба рјешавати. У временском смислу, на једном пољу су оперативни планови који се баве питањима шта треба радити у наредних неколико дана, а на другом пољу могу бити стратешки планови за планске хоризонте од 100 и више година. У просторном смислу, послови планирања и одлучивања ограничавају се на локалне просторе од само неколико хектара, али и на огромне просторе од неколико стотина хиљада хектара. Коначно, у организационом смислу, доносиоци планерских одлука могу бити од највише рангираних извршних руководилаца, до ниско квалификованих радника непосредно на терену.

Све мјере намијењене очувању обновљивих ресурса могу се сврстати у:

1. правне мјере—спрјечавање слободног приступа и неконтролисаног коришћења ресурса,
2. економске мјере—фискалне мјере (порези и субвенције) и систем индивидуалних трансферабилних квота, на основу процјене стања попула-

ције ресурса држава прописује максималну годишњу жетву за поједине врсте а по томе се корисницима ресурса додјељују годишње квоте.

3. квантитативна ограничења—ограничења напора (нпр.ограничења техничких карактеристика чамаца, величине мреже итд.) и ограничења количине експлоатисаних ресурса (нпр. прописи о максималној количини улова, дозвољеном времену лова итд.),

Закључак

Природно, бољи квалитет живота имаће само становништво оног друштва чији је циљ одрживи развој. Најзначајније области у овом контексту јесу: здравље, сигурност, храна, становање, квалитет образовања, слободно вријеме и др.

До настанка човјека и његовог активног односа према природи, у живом свијету владала је узајамна и хармонична повезаност и зависност у еколошкој равнотежи. Нарушавање еколошке равнотеже настаје као последица човјекове радне дјелатности, којом човјек “присваја” природу, и ствара производе. При томе не долази само до поремећаја еколошке равнотеже екосистема, већ и до угрожавања интегритета човјека и његовог опстанка.

Универзална декларација о правима човјека са новим 31. чланом гласи „свако људско биће има право на обрзавање еколошке равнотеже у својој животној средини, коју дијели са свим осталим живим бићима, животињама и биљкама, чији опстанак као и јемство властитог опстанка треба да буде осигуран“.

Литература

- Драшковић, Б., Економија природног капитала. Институт Економских Наука, Београд, 1998.
- Миловановић, Ј., Животна средина и биодиверзитет, Београд, 2012.
- Митић, М., Презентације из предмета Процена утицаја објеката и делатности на животну средину. Факултет за примењену екологију- Футура, Београд, 2009.
- Николић В., Заштита животне средине у систему савременог васпитања и образовања, док. дис. Факултет заштите на раду, Ниш, 2002. год.
- Васовић В., Биочанин Р., Одрживи развој, *Ecologica*, Начно-стручно друштво за заштиту, Нови Сад, 2006.
- Скендеровић, И., Калач, Б., Елфић, Е., & Тутић, А., Улога еколошког образовања у заштити и унапређењу животне околине. *Економика*, 59(3), Ниш, 2013.
- Водич за добро управљање у области заштите животне средине, Регионална канцеларија; за Европу и Заједницу независних држава УНДП-а, Београд, Цицеро, 2003.

